

ANTE KUZMANIĆ U PRETPREPORODNOM RAZDOBLJU U DALMACIJI

Bravić, Anđela

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:224860>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

**ANTE KUZMANIĆ U PRETPREPORODNOM RAZDOBLJU U
DALMACIJI**

ANĐELA BRAVIĆ

Split, 2023.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

ANTE KUZMANIĆ U PRETPREPORODNOM RAZDOBLJU U DALMACIJI

Studentica: Anđela Bravić

Mentor: prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Split, rujan, 2023.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. PRILIKE I POČETAK PRETPREPORODNOG RAZDOBLJA U DALMACIJI.....	2
2.1. POKUŠAJI ZA PRIKLJUČENJE DALMACIJE <i>S DRUGE STRANE VELEBITA</i>	2
2.2. PROBLEM JEZIČNOG PITANJA U DALMACIJI	2
2.3. POČETAK PRETPREPORODA.....	4
3. ANTE KUZMANIĆ	5
3.1. ŽIVOT I OBRAZOVANJE	5
3.2. POVRATAK SA ŠKOLOVANJA I POSAO.....	7
3.3. MEDICINSKI RAD ANTE KUZMANIĆA	7
3.4. POVIJESNI PRILOZI.....	9
3.5. <i>ANTE KUZMANIĆA POSLANICA DALMATINCIMA</i>	10
3.6. VAŽNA DJELA ANTE KUZMANIĆA I NJEGOV DOPRINOS ČASOPISIMA	11
3.7. SUKOB ANTE KUZMANIĆA I LJUDEVITA GAJA OKO JEZIČNE OSNOVICE	12
3.8. KUZMANIĆEVI STAVOVI I KONAC DJELOVANJA	13
4. <i>ZORA DALMATINSKA</i>	15
4.1. ZADAR KAO KULTURNO SREDIŠTE	15
4.2. POČETAK IZDAVANJA <i>ZORE DALMATINSKE</i>	16
4.3. PROGRAM <i>ZORE DALMATINSKE</i>	17
4.4. PETAR PRERADOVIĆ U <i>ZORI DALMATINSKOJ</i>	19
4.5. SMJENA UREDNIKA U ČASOPISU	21
4.6. ZADARSKI JEZIČNI KRUG	22
4.7. <i>KRAJ ZORE DALMATINSKE</i>	23
5. ZAKLJUČAK	25
LITERATURA.....	27
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA.....	29
MREŽNI IZVORI	29
SAŽETAK	30
ABSTRACT.....	31

1. UVOD

Prostor Dalmacije, koja je bila gnijezdo velikih promjena, 1815. godine doživio je velike promjene. Naime, godine 1815. dogodio se Bečki kongres kojim je Dalmacija došla pod žezlo kuće Habsburgovaca.¹ Veliko je carstvo sada na svom području okupljalo sve hrvatske zemlje koje su do tada bile razjedinjene uključujući i Bansku Hrvatsku, Slavoniju te Vojnu krajinu. Pojavljuju se različiti uvjeti te se tada ideja i pitanje ujedinjenja pojavljuju na površini kako u drugim krajevima, tako i u Dalmaciji. Unatoč tome što je bila prečesto zanemarena, Dalmacija je uspjela postati žarištem i jednim od glavnih područja koje je izrodilo brojne preporoditelje poput Ante Kuzmanića, hrvatskog preporoditelja i pokretača prvih novina na području Dalmacije, *Zore dalmatinske*. *Zora dalmatinska* počinje izlaziti u Zadru gdje se nije zadržala nego je svoje djelovanje uvelike proširila na hrvatske gradove, pa čak i Europu. Ovaj časopis pokriva razna područja života i društvenog djelovanja. Dotiče se pitanja jezika koje je bilo jedno od temeljnih preporodnih pitanja, ali i jedno od sredstava koja su služila za brže ujedinjenje. Ante Kuzmanić je bio žestoki preporoditelj koji se sa Šimom Starčevićem zalagao da osnovica jezika bude štokavska ikavica što se protivilo Gajevim reformama i njegovoj reformi pravopisa. Lik Ante Kuzmanića obilježio je pretpreporodno, ali i preporodno razdoblje i brojnim drugim zaslugama, a ne samo onima jezikoslovne prirode i pokretanja časopisa. Kuzmanić je ostao upamćen i kao izvrstan liječnik koji je davao zdravstvene savjete na poslu, ali i u časopisu. Jedna je od središnjih figura kojoj je Dalmacija bila dom u kojem je vidio veliki potencijal. Ante Kuzmanić se trudio svoja vjerovanja prenijeti na narod koji je bio ključan za razvoj dalmatinskog krša i njegova jezika.

¹ Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Dalmacija: Stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.*, Zagreb 2021., 93.

2. PRILIKE I POČETAK PRETPREPORODNOG RAZDOBLJA U DALMACIJI

2.1. POKUŠAJI ZA PRIKLJUČENJE DALMACIJE S DRUGE STRANE VELEBITA

Nacionalne ideje rađaju se u svim hrvatskim krajevima u trenutcima kada je postalo osjetno da je situacija u zemlji na tankom ledu i da bi ujedinjenje moglo biti postignuto. Kontinentalni se dio hrvatskih zemalja također zalagao za priključenje Dalmacije polaganjem posebnih prava na nju. Međutim, ujedinjenje svih hrvatskih zemalja za Habsburgovce je bila prijetnja jer bi ujedinjenje za njih značilo poljuljanost carstva, ali i raspad. Josip Šipuš u svom djelu *Temelj žitne trgovine polag narave i dogadjajev* piše materinskim jezikom i smatra kako je ujedinjenje još uvijek daleko jer je narod nepovezan.² Osim njega, najvažniji čovjek u radu na priključivanju Dalmacije Banskoj Hrvatskoj bio je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. Biskup Vrhovac je marljivo prikupljao dokumente po arhivima³ i širio svoj utjecaj kako bi prikazao Dalmaciju kao dio hrvatskih zemalja još od davnina. Poticao je brojne spisatelje i preporoditelje na rad i širenje ideje ujedinjenja. Osim prikupljanja dokumenata, biskup Vrhovac također sudjeluje u borbi protiv tada već žestoko provođene mađarizacije u društvenim službama. Veliki broj hrvatskih preporoditelja je gotovo smatrao i suludim da se hrvatske zemlje ne ujedine, ali su znali da je potrebna velika borba kako bi se to i postiglo. Stoga je Dalmacija ostala unutar granica carstva, ali i na granicama kada se govori o ulaganju u nju. Postala je zanemariv dio u kojem kruna nije vidjela velik potencijal. Uložen je mukotrpan trud, ali Dalmacija se do raspada Austro-Ugarske nikada nije ujedinila s ostalim hrvatskim zemljama.

2.2. PROBLEM JEZIČNOG PITANJA U DALMACIJI

Polako, ali sigurno, Dalmacija je postala žarište preporodnih ideja i glavno središte koje je u godinama koje su slijedile izrodilo brojna velika preporodna imena koja će svoj utjecaj i zalaganje itekako proširiti na druge hrvatske dijelove. Sasvim je normalno da su se druge kulture asimilirale na ovom području nakon dugogodišnjeg vladanja, samim time je i stanovnicima u Dalmaciji bilo otežano prihvatiti nove ideje. Kako bi se ideje postepeno

² Jaroslav ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, Zagreb 1990., 20.

³ *Isto*, 26.

prilagodile u narodu, često su bili potrebni ljudi koji će u njima probuditi nacionalni duh jer se nerijetko obični puk postavljao po strani i obavljao svoje svakodnevne obaveze, ne želeći se miješati. Time su željeli zaštititi i svoj položaj. Jedan od glavnih stereotipa koji nas u dosta slučajeva prati i dan danas je prikaz Dalmacije kao divlje i primitivne zemlje suprotstavljene modernom srednjoeuropskom prostoru. Isticala se zaostalost toga kraja, a za nju su velikim dijelom bile krive vlasti. Foretić ističe i pobija razne teze o nedovoljnom postojanju duha hrvatstva u Dalmaciji te kaže kako su ljudi u pretpreporodno dobra itekako bili svjesni svog narodnog osjećaja.⁴

Bili su potrebni posebni ljudi koji će potaknuti narod na promjene, pojaviti se s brojnim novim idejama i programima. Velika dalmatinska imena pokušavaju uvesti promjene na trima razinama: na razini Dalmatinskog sabora, općina i lokalnih mjesta. Odmah se na njih veže nacionalno te neodvojivo jezično pitanje. Uvjeti za otvaranje jezičnog pitanja tada su bila na nezavidnoj razini jer je talijanski jezik vladao kao govorni jezik u svim važnim društvenim i političkim ustanovama. Iako malena, talijanska je manjina bila izrazito moćna u svojem djelovanju i postepeno preuzela sve glavne djelatnosti još od svog doseljenja s Apeninskog poluotoka. Sukladno tome, domaće se stanovništvo postepeno prilagodilo novostvorenoj situaciji potisnuto od strane društvenih elita, odnosno manjine koja je govorila talijanskim jezikom. Manjina je provodila razne reforme nauštrb domaćem stanovništvu. Kroz 19. će se stoljeće javljati raznorazne ideje od početnih Kuzmanićevih ideja koje su promicale ujedinjenje hrvatskih zemalja, preko autonomaških i narodnjačkih struja koje su imale suprotna stajališta prema Dalmaciji. Prema jednima Dalmacija je trebala biti samostalna pokrajina, a prema drugima se trebala ujediti s Banskom Hrvatskom. Svoja su načela i vjerovanja gorljivo promicali kroz godine i prikazivali svoje programe stanovništvu.

Utjecaj talijanskog jezika je bio iznimno velik, a problem je ležao u tome što većina stanovnika taj jezik nije poznavala. Poznavali su svoj materinski jezik koji se nije smatrao doličnim za javnu primjenu. Stoga je važno bilo otvaranje brojnih ustanova i škola na narodnom jeziku kako bi se poučilo stanovništvo nasuprot školama koje su se koristile talijanskim jezikom. Upravo je glavni cilj dalmatinskih preporoditelja bio potisnuti do tada sve značajniji talijanski jezik iz škola, sudstva, ali i javnog života. Ovo potiskivanje nije trebalo dovesti do uklanjanja jezika, nego samo do boljeg položaja za hrvatski jezik u Dalmaciji. Postepeno je došlo i do dvojezičnosti, ali i do pojave brojnih preporoditelja koji su omogućavali domaćem

⁴ Vinko FORETIĆ, "Neki pogledi o Hrvatskog narodnom preporodu u Dalmaciji", *Dalmacija 1870*, (gl. ur. Dinko Foretić), Zadar 1972., 150-151.

stanovništvu razumijevanje tekstova na stranom jeziku.⁵ Kada govorimo i o jeziku koji se koristio u Dalmaciji, već je otvoreno pitanje šarolikosti jezičnih skupina. Osim talijanskog stanovništva i njihovog jezika, domaće je stanovništvo govorilo jezikom koji se nazivao ilirskim (*lingua ilirica*), ilirsko-dalmatinskim (*lingua ilirico-dalmata*), slavenskim (*lingua slava*), *slavjanski*, *horvatski*, *serbski*, a postojale su i brojne druge verzije i nazivi za domaći jezik.⁶

Upravo je promicanje njihova materinskoga jezika postalo ključnim događajem za ujedinjenje. Stanovništvo počinje shvaćati iznimno težak položaj svoga jezika nasuprot kojem stoji nametnuti talijanski jezik. Sam pjesnik Petar Preradović ističe jednom prigodom kako *Nećeš dva čovjeka naći koji samo za nevolju naš jezik razumidu*.⁷ Ovime je htio naglasiti preveliku upotrebu talijanskoga, a premalenu upotrebu hrvatskoga jezika.

2.3. POČETAK PRETPREPORODA

Pretpreporodno razdoblje obuhvaća više etapa razvoja. Vinko Foretić smatra da je pretpreporodno razdoblje obilježilo tridesete i četrdesete godine 19. stoljeća, a ključnim trenutkom za Dalmaciju tada smatra početak izlaženja *Zore dalmatinske* pod uredništvom Ante Kuzmanića 1844. godine.⁸ Tek se kasnije postepeno odvijaju događaji koji će dovesti do potpunog preporoda, a pretpreporodno razdoblje je bilo, kao što mu i samo ime kaže, uvertira za sve ostale događaje. Kao što je već spomenuto, sami ishod svih događaja trebao je biti sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.⁹ Sami su počeci bili obilježeni i zajedničkom borbom Hrvata i Srba čija su stajališta bila, kao i u Banskoj Hrvatskoj sveslavenska, pa je do ujedinjenja moglo doći zajedničkom borbom kao cilja slavjanskog pokreta. Kasnije dolazi do raskola na te dvije strane, a svaka ide svojim putem.¹⁰ Između ostalih, duh narodnosti u Dalmaciji su pokušali proširiti i neka druga velika imena poput Ljudevita Gaja i Ivana Mažuranića. Ljudevit Gaj putuje po Dalmaciji s ciljem širenja svoje nacionalne ideje prilikom čega donosi svoj novi pravopis i grafiju. Cilj mu je bio i probuditi u narodu osjećaje prema ujedinjenju s ostatkom hrvatskih zemalja, ali njegove su ideje bile pomalo daleke i nepristupačne za domaće

⁵ Vjekoslav MAŠTROVIĆ, "Uvođenje hrvatskog jezika u Dalmatinski sabor", *Dalmacija 1870*, (gl. ur. Dinko Foretić), Zadar 1972., 160.

⁶ Antoni CETNAROWITZ, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji: Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006., 19.

⁷ J. ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, 167.

⁸ V. FORETIĆ, "Neki pogledi o Hrvatskog narodnom preporodu u Dalmaciji", *Dalmacija 1870*, 147.

⁹ *Isto*, 147.

¹⁰ *Isto*, 148.

stanovništvo koje nije poznavalo takvu grafiju i pravopis. Zbog toga se njegove ideje uzimaju sa zadržkom od strane domaćeg stanovništva jer oni još uvijek tada nisu bili toliko otvoreni da bi se suprotstavili talijanskom utjecaju. Međutim, kod nekolicine stanovništva ideja je urodila plodom i tim putovanjima zapravo i možemo započeti pretpreporod u Dalmaciji.

Pretpreporodno se razdoblje ne može zanemariti jer je ono stvorilo temelje za pravi polet nacionalnog pokreta. Razdoblje je obilježeno otvaranjem brojnih škola, promicanjem novih vrijednosti, ali i osnivanjem velikog broja časopisa čiji je cilj bio potaknuti hrvatski duh i svjesnost o pripadnosti u narodu. Među svim novostvorenim časopisima na prvom mjestu se ističe *Zora dalmatinska* koja je svoj dan ugledala, kako je već spomenuto, 1844. godine u Zadru. *Zora dalmatinska* je časopis koji donosi prekretnicu za cijelu Dalmaciju, odnosno kako joj i samo ime govori *zora* je dio dana koji simbolizira rađanje novog i ljepšeg dana, pa tako i ovaj časopis svojim izlaženjem otvara mogućnosti novom danu i donosi novu nadu. Glavna je uloga časopisa bila probuditi narod i njihovu svijest, ali i poučiti narod raznim društvenim djelatnostima.

3. ANTE KUZMANIĆ

3.1. ŽIVOT I OBRAZOVANJE

Ante Kuzmanić, po obiteljskom podrijetlu i Dikličić, rođen je u Splitu 12. lipnja 1807. godine, a umro je u Zadru 10. prosinca 1879. godine. Pokopan je na malom otoku Galevcu, Školjiću, u blizini Zadra. Rođen je u splitskom predgrađu Lučcu, a njegovo porijeklo bilo je iz omiške Rogoznice.¹¹ Njegova je obitelj bila siromašnog i seoskog podrijetla tako da mu neimaština nije bila stran pojam. Sudbina mu nije predodredila bogatstvo pa je on cijeli život živio dosta skromno i ponizno. Otac mu je bio Ivan Kuzmanić koji je sakupljao općinsku desetinu, a majka Manda Kuzmanić.¹² Otac mu je bio uzor, kao i cijela obitelj koja je vrlo dobro poznavala djelo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića na čijoj je kulturi i odgojila Kuzmanića. Njegov životni uzor i ljudi koji su mu usadili sjeme ljubavi prema *jeziku hervatskom* su, osim njegove obitelji bili i njegovi školski nastavnici, koji su radili na izgradnji i očuvanju jezika za buduće generacije. Problem neimaštine pratio ga je i tijekom njegova

¹¹ J. ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret.*, 167.

¹² Anatolij KUDRAJAVCEV, "Ante Kuzmanić Dikličić (1807-1879)", *Kulturna baština*, vol., br. 9-10, 1979., 110-111.

školovanja kada je morao odgoditi svoje školovanje i raditi ono što ne voli. Školovao se u splitskom sjemeništu, gdje je upoznao Nikolu Tomassea, a srednju je školu završio u Zadru nakon čega odlazi u Beč gdje studira medicinu. Dolazi u Beč 1827. godine na studij, kako ga on naziva, vidarstva gdje i diplomira, postaje magistrum vidarstva i medicine 1831. godine.

Godine studija za njega su bile i više od pukog studiranja jer je upravo tada on stekao svoje enciklopedijsko znanje. Kuzmanić nije bio osoba koja je sebe ograničila na samo jedno zanimanje te je stoga bio zainteresiran za šira područja života. Između ostalog je proučavao Ivana Lučića i djelo *De regno Dalmatiae et Croatiae*. Kako i znamo, Lučićevo je djelo sinteza i prikaz najranije povijesti Dalmacije i Hrvatske iz koje je Kuzmanić vrlo vjerojatno i izvukao temelje nekim od svojih kasnijih stajališta. Također je ovo djelo bilo jedno od ključnih i temeljnih djela u njegovom vrsnom poznavanju slavne hrvatske prošlosti na koju će se uvijek pozivati. Knjižnica koju je svakodnevno posjećivao u Beču, za vrijeme kada nije studirao i učio, bila je njegov drugi dom gdje je Ante Kuzmanić širio svoje vidike. Osim hrvatske povijesti, proučavao je i djela o botanici i o tome kako se brinuti o uzgoju biljaka, voća i povrća. Kuzmanić je kroz svoje tekstove davao i savjete o poljoprivredi, a uz to je i razgovarao sa seljacima o njihovom poslu te im pritom pomagao. Može se reći da je on bio iznimno svestran čovjek.

Slika 1. Kip Ante Kuzmanića u Zadru

(Izvor: Dražen Krajcar: *Ante Kuzmanić – vatreni pristaša ikavske štokavštine – 1807.*)¹³

¹³ Dražen KRAJCAR, "Ante Kuzmanić – vatreni pristaša ikavske štokavštine – 1807." Preuzeto s: <https://povijest.hr/nadanasnjidan/ante-kuzmanic-vatreni-pristasa-ikavske-stokavstine-1807/>

3.2. POVRATAK SA ŠKOLOVANJA I POSAO

Kada se vratio u domovinu iz dalekog Beča zaposlio se kao zamjenik kotarskog kirurga u Imotskom i u Opuzenu. Osim tamo, bio je liječnik i u Blatu na Korčuli, ali tamo nije proveo dug period svoga života. 1834. godine zaslugama Franje I. postaje profesorom primaljstva na Primaljskoj školi u Zadru.¹⁴ Primaljska, babička škola, bila je prva škola u Hrvatskoj s takvim zanimanjem stvorena u sklopu Centralne škole 1820. godine.¹⁵ Bio je profesor u toj školi u periodu od 1834. godine do 1854. godine. Tako je uz zanimanje liječnika, Kuzmanić stekao i učiteljske vještine. Kada je uvidio da je većina tadašnjih studentica porijeklom kao i on, pripadnice domaćeg stanovništva, shvatio je da nije dobro da se nastava održava na talijanskom jeziku kao što je to bilo u skoro svim tadašnjim školama. Tada ukida talijanski jezik na Primaljskoj školi i uvodi materinski jezik koji će im biti bliži, a samim time dostupan i razuman.¹⁶ On je i prvi hrvatski komunikolog te se i iz toga još jednom vidi njegovo široko zanimanje.¹⁷ Podatke o sebi i o svom životu Kuzmanić donosi u nedovršenoj autobiografiji pod nazivom *Prilozi životopisu profesura Ante Kuzmanića*. Nedovršena je iz razloga što je, kada je ovo djelo pisao, već bio čovjek u godinama te ga je smrt spriječila u završetku istog. Spomenuto je već kako je on bio vrlo svestran čovjek koji se, van svog zvanja magistra medicine, okušao kao laik i na mnogim drugim projektima. Kada je stupao u nešto novo, uvijek je ulazio u to sa mišlju da će tako barem malo pripomoći narodu. Zlatko Vince navodi kako ga je časopis Narodni list nakon smrti nazvao *jednim od najstarijih muževa, koji u ovom vieku ćutiše i izjaviše perom i riečju u Dalmaciji, živu svoju ljubav za hrvatski narod i njegov jezik*.¹⁸

3.3. MEDICINSKI RAD ANTE KUZMANIĆA

Kada govorimo o svim područjima na kojima nalazimo njegove redove, u prvom se redu može spomenuti njegov liječnički i medicinski rad. Njegov doprinos na polju medicine, kojoj je bio diplomirani stručnjak, vrlo je važnog karaktera. Jedna ga je stvar boljela, a to je bilo potiskivanje hrvatskog jezika. Uvidio je kako se u svim djelatnostima, pa tako i u njegovoj

¹⁴ Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1990., 336.

¹⁵ Mirko JAMNICKI-DOJMI, "Zdravstveno-prosvjetiteljska misija Ante Kuzmanića na stranicama Zore dalmatinske", *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost*, 1995., 218.

¹⁶ Isti, 219.

¹⁷ Mario PLENKOVIĆ, "Uloga Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske u stvaranju jedinstvenoga hrvatskog komunikacijskog prostora", *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost* (gl. ur. Josip Lisac) Zadar 1994., 46.

¹⁸ Zlatko VINCE, "Ante Kuzmanić - u povodu 100. obljetnice smrti", *Jezik*, vol. 27, br. 4, 1979., 104.

medicini, primarno koristi talijanski jezik, a uz njega često i njemački te latinski jezik prilikom čega se potiskuje hrvatski jezik. Tako on, da bi pokazao da se hrvatski jezik može upotrebljavati i u medicini i medicinskoj terminologiji, sastavlja prvi hrvatski primaljski udžbenik. Sastavlja ga 1875. godine pod nazivom *Šezdeset učenjah iz primaljstva za primalje* i u njega uključuje *Ričnik likarskog nazivlja i narodnih riči* koje su osim na hrvatskom bile napisane na talijanskom i njemačkom jeziku što još jednom pokazuje njegovo vrsno poznavanje brojnih jezika i prevodilačke vještine.¹⁹ Kasnije će u radu biti spomenuti i neki njegovi značajni prijevodi sa talijanskog, njemačkog i francuskog jezika. Ovime pobija zastarjela mišljenja o domaćem jeziku kao sekundarnom kada se govori o polju profesionalne terminologije.

Kuzmanić je bio liječnik u vrijeme kada medicina još nije dostigla svoj potpuni sjaj. Ipak, razdoblje 19. stoljeća i za medicinu je bilo prijelomno razdoblje jer su otkrivene brojne bolesti te njihovi uzročnici, a uz to i upute kako ih se riješiti. Međutim, njega neotkrivena područja nisu spriječila da na domaćem jeziku piše djela koja će pomoći narodu i njegovom zdravstvenom stanju. Uz njegovu pomoć, ali i uz pomoć drugih priručnika ljudi postaju svjesni svoga okruženja. Već je spomenuto kako je Kuzmanić bio i vrsni poznavatelj povijesti, pa tako on opisuje događaje kuge s povijesnog i medicinskog gledišta. Osim o kugi, koju opisuje do detalja strave i užasa, piše i o groznici, odnosno malariji i pasjoj bjesnoći.²⁰ Za neke bolesti opisuje simptome, ali i navodi razne nazive pomoćnih sredstava i načina kako se riješiti bolesti. Tako je zanimljivo da je vrućicu nazivao *oganj*, a vrlo važan lijek bio je *kinin* te uz njega navodi i brojne primjere koje možemo pronaći i u pučkoj medicini (luk, kupus, jaje) koja je kod ljudi uvijek bila jedno od sredstava liječenja.²¹ Osim o bolestima piše i o lomovima (*Kako se ruka može ischetitti iz ramena i kako se ima napraviti*), opeklinama, ali i o ljudima patuljastog rasta.²² Sve navedeno prikazuje lepezu Kuzmanićevih medicinskih i jezičnih mogućnosti koji su ljudima, napisani na njihovu jeziku, uvelike pomogli zato što se po prvi put pojavljuju riječi za probleme koje su oni poznavali, ali nisu znali kako ih opisati. Veliki je odmak napravio i na području o mentalnom zdravlju koje se često ostavlja po strani. Koliko su to mogućnosti i saznanja dopuštali, toliko je on problematizirao mentalno zdravlje kod djece, ali i odraslih. Sve ovo mnogo govori o tome kako je on u Beču na studiju stekao brojne vještine koje je uspješno primijenio u poslu i u jeziku.

¹⁹ Mirko JAMNICKI-DOJMI, "Zdravstveno-prosvjetiteljska misija Ante Kuzmanića na stranicama Zore dalmatinske", *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost*, 219-220.

²⁰ Isti, 223-224.

²¹ Isti, 225.

²² Isti, 229.

3.4. POVIJESNI PRILOZI

Osim u promicanju jezika kroz svoje djelovanje i poučavanja o njemu, Kuzmanić se istaknuo i kao izvrstan poznavatelj povijesti pa ga se može nazvati i povjesničarom. Već je spomenuto da je za ranoga života čitao Luciusa i njegovo djelo *De regno Dalmatiae et Croatiae*. Osim što znamo da je Ivan Kukuljević Sakcinski jedan od osnivača moderne arhivistike, njenu je važnost uvidio i sam Ante Kuzmanić.²³ Njegovo vrijeme provedeno u Beču urodilo je plodom i u njegovim susretima s arhivima i arhivskom građom. Znanja koja je stekao tamo ostala su mu za cijeli život i bila su na zavidnoj razini. Arhivski su dokumenti, kao što znamo, jedan od najvažnijih i najpouzdanijih izvora za povijesna istraživanja. Za njega kao jednog liječnika, povijest je bila druga ljubav. Smatrao je da u njoj leži važnost svih događaja i razlog svemu što se oko nas događa. Važnost poznavanja prošlosti uvelike leži i u sastavljanju budućnosti.

Kada je izašlo prvo izdanje *Zore dalmatinske* on piše u njoj članak pod nazivom *Žalovanje i pogreb kralja Atila i zapis o kugi iz 1348. godine*.²⁴ Tijekom njegova uredništva časopisa, izdao je vrlo velik broj povijesnih tekstova koji pokazuju njegovo široko znanje i o hrvatskoj i o svjetskoj povijesti. Njegovi tekstovi obiluju informacijama o ratovima u Dalmaciji (Kandijski rat), opsadama gradova i okupacijama od najranijih godina pa nadalje. Peričić za njega govori kako je upravo Kuzmanić bio taj koji je prvi u svojim tekstovima i djelima upotrijebio arhivske dokumente kao izvor za proučavanje povijesti na području Dalmacije.²⁵ Osim gore navedenog povijesnog teksta, objavio je i raspravu *Hrvatska i talijanska strana u Dalmaciji*.²⁶ Osim toga piše i djela koji su spomen velikim narodnim imenima te kasnije još objavljuje djelo *Je li Klis za držanje?*.²⁷

Kuzmanićevi članci mogu nam odati mnogo toga o njemu i o njegovu radu. Kroz svoje članke potanko nam prikazuje kako je veliko njegovo znanje o povijesti, ali ne samo o domaćoj nego i o široj povijesti i velikim kulturama koje su vladale tijekom raznim razdoblja. Zbog toga se njegova uloga i povijesnom smislu ne može umanjiti. Kuzmanić je svoju hrabrost pokazao i u tome što je govorio o povijesnim činjenicama koje imaju mogućnost uzdrmati javnost i pritom cijelo carstvo kojem ujedinjenje nije bio cilj. Pogotovo je to kod Kuzmanića važno jer su njegovi tekstovi napisani hrvatskim jezikom i upućeni cijelom puku koji nosi veliku snagu ako

²³ Šime PERIČIĆ, "Ante Kuzmanić kao povjesničar", *Zbornik u čast fra Karla Jurišića*. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung. *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*. 1993., 798.

²⁴ Isti, 798.

²⁵ Isti, 799.

²⁶ Isti, 799.

²⁷ Isti, 800.

se ujedini za jedan zajednički cilj. Istovremeno, ponavljajući u tekstovima povijest i povijesne događaje, u prvom redu Dalmacije, on narodu želi donijeti sliku događaja koji su obilježili bogatu povijesnu tradiciju. Cilj mu je bio pokazati kroz što su sve zemlja i narod prošli i tako učiniti sve kako se prošlost ne bi ponavljala, a isto tako ukazati na situaciju u kojoj se sada nalaze. Samostalnost prve hrvatske države na čelu s narodnim vladarima je suprotnost od situacije u kojoj se Dalmacija nalazila u Kuzmanićevo doba.

3.5. ANTE KUZMANIĆA POSLANICA DALMATINCIMA

Kada se spominje njegovo znanje na području povijesti važno je spomenuti i još jedno veliko Kuzmanićevo djelo. Djelu je autor dao ime kao što se u njemu i obraća *Ante Kuzmanića poslanica Dalmatincima*. Ovo je njegovo djelo svojevrsna sinteza hrvatske povijesti od dolaska Hrvata na ove prostore, ali i prije s opisom turskih i mletačkih osvajanja, a nastalo je kao odgovor Nikoli Tomasseu i njegovoj knjižici *Ai Dalmati – Dalmatincima*. Nikola Tomaseo i Ante Kuzmanić upoznali su se još u mladim danima, a Tomaseo se istaknuo kao još jedno od velikih imena s područja Dalmacije čiji su stavovi često bili u manjoj mjeri protalijanski nastrojeni. Njegova *Poslanica Dalmatincima* obiluje raznoraznim imenima što prikazuje njegovo izvrsno poznavanje domaće povijesti i koliku pažnju on njoj zapravo pridaje. Spominje se i usmena predaja o Kraljeviću Marku, kao i Stojan Janković i hrvatski velikani Krešimir, Branimir i drugi. Donoseći takvu bogatu sliku povijesti, Kuzmanić narodu želi približiti njegovu pripadnost i povezanost s drugima, koje on naziva braćom s one strane Velebita.²⁸ Time je želio prikazati kako su ljudi u Dalmaciji Hrvati i da su povezani s Hrvatima u drugim hrvatskim zemljama.²⁹ Cilj mu je bio prikazati kako su razdvojeni nepravdom i povijesnim prilikama.

Poslanica obiluje i raznim izrekama koje prikazuju njegov nauk i znanje. Neke od njih su: *Hannibal ante portas; Kerv nije voda; Blago mertvim, teško živim; Svaka ptica k' svome jat*u i brojne druge. Vidi se i njegovo poznavanje svjetske književnosti jer se spominje Petrarce i njegove muze Laure, ali i njemačkog pisca Goethea. On u ovoj poslanici izriče svoje mišljenje, ali istovremeno traži od ljudi da mu ne zamjeraju greške u pisanju, nego da gledaju samo na njegovu ljubav prema svome rodu i jeziku koja ga na neki način i tjera da piše i da se bori.

²⁸ Ante KUZMANIĆ, *Ante Kuzmanića Poslanica Dalmatincima*, Split 1861., 5.

²⁹ A. CETNAROWITZ, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji: Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji.*, 45.

*A vi učeni ljudi, braćo mila, ako biste opazili mahnu kakvu u redu pisanja moga, na to negledajte, već na serce mi se obazrite, koje odavna gine za narodom ovim.*³⁰

Kuzmanić u sebi vidi čovjeka od naroda koji u drugim ljudima budi svijest i upozorava ih na podjele u Dalmaciji glede jezika kojim se govori. Pomoću riječi, koje su domaćem narodu slične objašnjava kako na njega gledaju drugi narodi: *Je li moguće da se u te zadraža, ili da se s'tobom iskreno spriatelji, ko ti slabo, ili sasvim neumi hervatski govoriti, ili misli da si murlak, svinjar i govedar...?*³¹ Svjestan je da je talijanski jezik u velikoj mjeri razvijeniji i neki način obrađeniji nego domaći jezik i s time u mislima on traži od svih ljudi da se talijanski jezik poštuje. Želi poštovanje prema svemu i uvijek u svome radu, ali sve dok to ne ide na štetu materinskom jeziku.

3.6. VAŽNA DJELA ANTE KUZMANIĆA I NJEGOV DOPRINOS ČASOPISIMA

Ante Kuzmanić se, kao što je već rečeno, pojavio na raznim društvenim planovima i dotaknuo drugih tema koje nisu izravno upućivale na jezik i jezični sadržaj. Većinu svojih radova on je objavio u *Zori dalmatinskoj*, ali i drugim časopisima koje je on sam uređivao ili sudjelovao u njihovom radu. Nerijetko je teško je i prebrojati sve časopise u kojima je on objavio barem jedan od svojih tekstova. Osim njegovih djela koja su bila medicinskog i povijesnog karaktera, Kuzmanić piše i već spomenute autobiografske nedovršene riječi *Prilozi životopisu profesura Ante Kuzmanića*. Piše i kratke članke koji opet sadržavaju osvrt na dalmatinsku povijest. Među takvim djelima se ističu djelo *Život Marka Marulića, vlastelina splitskoga* i *Dalmatinski običaji* u kojima opisuje stare običaje u ljudi.³²

Jedan od časopisa koje je kasnije osnovao Ante Kuzmanić je i list *Pravdonoša* koji osniva zajedno s Ivanom Danilom. Cilj je bio kao i do tada, samo sada u pravnoj terminologiji, uvesti riječi na hrvatskom jeziku kao podobne za korištenje na sudovima, ali i u pravnim procesima. Časopis sadrži zbirku *Ilirsko jezikoslovje* te je to bio prvi pravni časopis na ovim prostorima u južnih Slavena.³³ Osim ovih navedenih djela, Kuzmanić radi i na osnivanju časopisa *Zavičaj* i *Maslina*. Kasnije, tijekom svoga života on sudjeluje u radu brojnih drugih

³⁰ A. KUZMANIĆ, *Ante Kuzmanića Poslanica Dalmatincima*, 4.

³¹ A. KUZMANIĆ, *Ante Kuzmanića Poslanica Dalmatincima*, 4.

³² Josip LISAC, "Ante Kuzmanić i Fran Kurelac uz 200. Obljetnicu Kurelčeva rođenja", *Čakavska rič*, vol. XXXIX, br. 1-2, 2011, 10.

³³ Isti, 747.

časopisa među kojim se ističu *Smotritelj dalmatinski (Osservatore Dalmato)*, *Objavitelj dalmatinski (Avvisatore Dalmato)* koji je bio vladin list, a također piše u listovima *Il Dalmata*, *Narodni list* i objavljuje polemičke članke u listu *La voce Dalmatica*.

Važni spisi su bili i *Spomeni iz moga dnevnika*³⁴ koji donose sliku francuske i austrijske uprave u Dalmaciji. Sažeto je i detaljno u tom djelu posložio sve zapise i priče o ljudima iz naroda i one priče koje su mu ti ljudi ispričali na njegovim putovanjima po kraju. Sastavlja i dvije brošure pod nazivom *Splitski dobročinci i Sale*.³⁵ Osim njegovih izvornih djela, Kuzmanić sudjeluje i u već spomenutom prevođenju djela sa stranih jezika na hrvatski. Među najistaknutijim prijevodima se može spomenuti prijevod s talijanskog jezika djela *Povistnica slavjanska* koju prevodi 1835. godine. Također je imao udjela i u osnivanju brojnih skupina. Kasnije, u jeku samog preporoda Kuzmanić između ostalih osniva *Društvo Slavjanske lipe u Dalmaciji u Zadru* s ciljem promicanja njemu važnih vrijednosti u narodu, a također se zalaže za duh Slavjanstva u Dalmaciji: *Vrime je već dakle, da se Dalmatinci počnu dičiti tom narodnošću svojom, i da svi jednodušno misleći potrude se braniti je i podupirati*.³⁶

3.7. SUKOB ANTE KUZMANIĆA I LJUDEVITA GAJA OKO JEZIČNE OSNOVICE

Kako bi se lakše i brže ujedinili, potrebno je bilo pronaći zajednički jezik i njegovu istu osnovicu. Međutim, jezično je pitanje bilo sporno pitanje i pitanje oko kojeg su se sukobljavali u prvom redu Kuzmanić i Gaj, ali i njihovi suradnici. Ljudevit Gaj je sa svoje strane za osnovicu predlagao štokavsku ijekavicu i upotrebljavanje grafema jat (ě) koji je bio podoban za promijene prilikom izgovora kod svih naroda jer je njegova ideja bila pretežito sveslavenska, odnosno kako se i nazivala kasnije ilirska. S time se Ante Kuzmanić nije slagao jer se on zalagao za štokavsku ikavicu kao osnovicu zajedničkog jezika. Štokavskom se ikavicom koristio on sam, ali i kako on kaže većina naroda. Isto tako, Kuzmanić je htio prihvatiti Gajevu ilirsku grafiju i nove grafeme, ali tek kompromisno, da oni prihvate ikavicu kao temelj hrvatske književne baštine što je bilo nemoguće i nikada prihvaćeno od strane iliraca. Jedno čega se Kuzmanić nikako nije htio želio odreći u svojim stavovima je bio njegov dalmatinski pravopis koji je suprotstavio navedenom Gajevom pravopisu. Ipak, na sceni su se izmijenile brojne ideje

³⁴ Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*., 339.

³⁵ A. KUDRAJAVCEV, "Ante Kuzmanić Dikličić (1807-1879)", *Kulturna baština*, 111.

³⁶ Vjekoslav MAŠTROVIĆ, "Hrvatska društva u Zadru (1848-1920)", *ZADAR zbornik*, (gl. ur. Jakša Ravlić), Zagreb 1964., 471.

pa se Kuzmanić ponovno vratio neprihvaćanju pravopisa u vrijeme kada su sveslavenske ideje zauzele glavnu ulogu u društvu. Da Ante Kuzmanić nikada nije bio za velike sukobe govore i njegove riječi u *Poslanici Dalmatincima: Ako dugo ova raspra ustraje, pridviđjam da će se gerdno zlo dogoditi*.³⁷

Kuzmanić je bio učenjak i vrlo dobro upoznat s poviješću hrvatske književnosti te mu je to bio i svojevrsni adut u borbama i raspravama. Dalmaciju i štokavsku ikavicu je isticao kao kolijevku kulture i jezika u Hrvata. Kolijevku koja je izrodila brojna djela još od Marka Marulića, *oca hrvatske književnosti*, koji je u svojoj *Juditi* prvi pisao narodnim, materinskim jezikom, ali čakavskom ikavicom. Isto tako, isticao je i široku upotrebu ikavice *od južne Ugarske do mora*.³⁸ Mario Plenković u svom članku *Uloga Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske u stvaranju jedinstvenoga hrvatskog komunikacijskog prostora* navodi tri razloga zbog kojih je Kuzmanić ikavicu smatrao podobnom za poziciju temelja jednoga zajedničkoga jezika. U prvom redu navodi književnost koja je bila ikavsko-čakavska, nakon toga se obazire na tekstove u prošlosti koji su ikavicom pisani na širem hrvatskom području te na kraju razmatra problematiku *-ije / -je* čega u ikavici nema.³⁹ Nije krivo kada se kaže da se Kuzmanić zalagao za ikavicu jer je bila književni temelj, a bogata književna baština to i sama potvrđuje. Njegove ideje su trebale samo malo sreće, a možda se nisu pojavile u pravo vrijeme.

3.8. KUZMANIĆEVI STAVOVI I KONAC DJELOVANJA

Kuzmanić je bio čovjek tvrdog karaktera, čvrsto uvjeren u dobar put njegove misije i svoje mjesto u promicanju novih ideja u cijeloj Dalmaciji. Cilj mu je bio približavanje materinskog jezika narodu kao, s rezervom rečeno, normalnog, jer su ga ljudi sakrivali od javnosti te ga nisu koristili u pojedine svrhe. Za njega je narodni govor bio temelj, središte svih zbivanja od kojeg sve mora početi. Dakako, moramo se složiti da u tom pogledu Ante Kuzmanić i nije mislio pogrešno. Narodni domaći govor oduvijek je bio sredstvo komunikacije, ali sukladno nesretnim okolnostima on je potisnut, stavljen je na margine. Postao je na neki način sram društva jer su ga veliki jezici, u ovom slučaju talijanski, potisnuli. Kuzmanić je Dalmaciju smatrao hrvatskom pokrajinom koja mora biti pokretač ideja temeljeno na njenoj slavnoj, dugoj povijesti i pravu. Isticao je njenu bogatu književnu baštinu i čvrsto zamjerao ostatku hrvatskih

³⁷ A. KUZMANIĆ, *Ante Kuzmanića Poslanica Dalmatincima*, 23.

³⁸ J. ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, 152.

³⁹ M. PLENKOVIĆ, "Uloga Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske u stvaranju jedinstvenoga hrvatskog komunikacijskog prostora", *Znanstveni skup o Zori dalmatinskoj*, 47.

zemalja degradiranje Dalmacije i njeno zastranjivanje. Dalmacija će njegovom zaslugom postati jedan od glavnih dijelova koji će zasnovati nove političke ideje i odakle će krenuti brojne ideje o ujedinjenju. Nakon smjene generacija i događaja koji su se odvijali na području Dalmacije, ali i šire, djelovanje Ante Kuzmanića je ostalo pomalo zanemareno i zaboravljeno. Međutim, njegovo je djelo bilo veliko i ideja koju je širio imala je svoju povijesnu podlogu. Danas ga se često u literaturi i izostavlja što nije pravedno. Unatoč svemu on je ostao veliki dalmatinski virtuoz koji je obogatio narod svojim znanjem i vještinom i prilikom svoga djelovanja postavio put pravom preporodu u Dalmaciji. On se dakako i nakon prestanka izlaženja *Zore dalmatinske* i dalje borio putem drugih listova koje je i sam, ali ni jedan časopis nije uspio učiniti ono što je učinila *Zora dalmatinska*. Iako su ga brojni pokušali zaustaviti, on nikada nije stao, nije se predao i uvijek je ustrajao u svojim vjerovanjima. Kuzmanić je zapravo imao mnogo hrabrosti da progovori narodnim jezikom u stalno napetim uvjetima i pod budnim okom vlasti koja je svaku grešku stavljala pod cenzuru, a ponekad čak i zabranu rada.

Čvrstog stajališta da je ono za što se on zalaže jedino pravo dočekao je i starost te nije ugledao ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom koje će se dogoditi još puno godina kasnije. Godine koje su kasnije došle, donijele su prevlast jekavice i prevlast dubrovačke književne tradicije čime se njegov san o ikavici nikada nije ostvario. Zlatko Vince upravo Antu Kuzmanića naziva jednim od najvećih sinova Dalmacije u XIX. vijeku⁴⁰ smatrajući ga tvrdoglavim i upornim u naumu da izdaje tekstove na narodnom jeziku dok upravo u Zadru većina stanovništva govori talijanskim jezikom. Žarko je želio narodu približiti materinski jezik i njegovu važnost, a istovremeno ukazati na pripadnost jednom narodu. Vince također Kuzmanića i njegove ideje čak uspoređuje s Vukom Stefanovićem Karadžićem koji je i u srpskom narodnom govoru vidio osnovicu za jezik. Kuzmanića je bolio stav drugih koji su se, ne samo sramili materinskog jezika, nego su ga i sveli na minimum i smatrali ga ružnim i bezvrijednim. Isto tako i Karadžić svoj program *Srbi svi i svuda*⁴¹ temelji na narodnom govoru i njegovom bogatstvu. Svojim je radom uveo Dalmaciju i njene stanovnike u jednu sasvim novu etapu koja će svoj puni sjaj dobiti borbama za jezik u općinama, školstvu i dr. Imao je puno hrabrosti i veliku ljubav prema jeziku što mu je uvijek bio vjetar u leđa da u svom radu bude još uporniji i žustriji. Njegovi ga suvremenici uvelike cijene za njegov rad i njegovo zauzimanje na brojnim područjima života što nije bila odlika svakog čovjeka.

⁴⁰ Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, 333.

⁴¹ *Isto*, 367.

Iako je prvotna njegova želja bila promicanje narodnog jezika u puku, kasnije se Kuzmanić uvelike zalaže za konačno ujedinjenje svih hrvatskih zemalja što smatra svojevrsnom krunom povijesti Dalmacije. Njegov stav o tome vidimo iz teksta: *Sjedinjenje ili pridruženje ove zemlje k'Hrvatskoj, bitiće našoj narodnosti, i našim pravicama kamen stanac, temelj neoborivi.*⁴² Kuzmanić je često bio okarakteriziran i negativno te su mnogi kritičari i njegovi suvremenici smatrali kako ne gleda dovoljno van okvira i ne slaže se s drugim idejama. U svom je radu Kuzmanić dakako naišao i na brojne oponente svom stavu pa je tako često ulazio u rasprave i bio na meti razgovora. Iz toga možemo vidjeti njegovu posebnost i veliki značaj koji leži u neizmjerljivoj ljubavi prema Otadžbini koju je sačuvao do svoje smrti 1879. godine.

4. ZORA DALMATINSKA

4.1. ZADAR KAO KULTURNO SREDIŠTE

Kako je već prije rečeno, pretpreporod u Dalmaciji možemo definirati početkom izlaženja časopisa *Zora dalmatinska*. Časopis *Zora dalmatinska* pojavljuje se 1844. godine, a začetnik joj je Ante Kuzmanić. *Zora* je prvi časopis koji počinje izlaziti na području Dalmacije na hrvatskom narodnom jeziku s ciljem širenja nacionalne svijesti i pripadnosti jednoj naciji i narodu. Izlazi u poznatoj izdavačkoj kući Battara u Zadru. Zadar je tada bio glavni i najrazvijeniji grad u Dalmaciji. Za vrijeme mletačke vladavine, započinje rast i razvoj Zadra kao najvećeg kulturnog i društvenog središte u Dalmaciji na području kojeg su se otvarale razne škole i druge ustanove radi promicanja kulture. Uz Zadar je bio i Split kao drugi najrazvijeniji grad u Dalmaciji čije je zaleđe ostalo jako siromašno i zapostavljeno. Samo je na području grada Zadra izlazilo je 80 časopisa i novina.⁴³ Mario Plenković u svome članku smatra da su veliki udio u razvoju Zadra imali Francuzi i period njihove uprave u Dalmaciji.⁴⁴ Izdavačka kuća braće Battara je bila obiteljska tiskarska radnja koja je zaslužna za brojna djela tiskana u Dalmaciji, a najveća im je zasluga tiskanje *Zore dalmatinske*.

⁴² A. KUZMANIĆ, *Ante Kuzmanića Poslanica Dalmatincima*, 59.

⁴³ M. PLENKOVIĆ, "Uloga Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske u stvaranju jedinstvenoga hrvatskog komunikacijskog prostora", *Znanstveni skup o Zori dalmatinskoj*, 45.

⁴⁴ Isti, 45.

4.2. POČETAK IZDAVANJA ZORE DALMATINSKE

Vrlo važan dan je bio 6. studenoga 1934. godine tiskan je *Poziv svim ljubiteljima krasnoga i slatkoga hrvatskoga jezika narodnoga nauka i napridka*.⁴⁵ Poziv je izradio sam Ante Kuzmanić koji je već tada uvelike bio zadojen idejom hrvatstva i ujedinjenja. Pod Gajevim su utjecajem i do Kuzmanića doprle *Novine horvatske, slavonske i dalmatinske*, ali i još važniji njihov prilog *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* koji mu je i služio kao svojevrsna podloga za izradu sličnog časopisa. Zapravo se tako rodila ideja o stvaranju časopisa kako bi približio jezik narodu. Braća Petar i Napoleon Battara su Namjesništvu u Zadru 10. kolovoza 1842. godine uputili zamolbu za novi časopis.⁴⁶ Put do časopisa je potrajao jer je ta zamolba prolazila kroz brojne ustanove kako bi braća Battara i Ante Kuzmanić dobili zeleno svjetlo za početak izdavanja prvog broja *Zore dalmatinske*. Jedan od problema je bio i neslaganje Gaja i Kuzmanića oko osnovice jezika, pa su vlasti pod rukom Augusta Martineza iznosile prijetnje o cenzuri ako časopis ne bude u dozvoljenim razmjerima i ako se bude zalagao za bilo što, što bi predstavljalo prijetnju monarhiji i njenoj stabilnosti. Točnije, novi časopis nije trebao niti smio dovesti do nesloge među narodom nego do njegova zajedništva.

Časopis je služio kako bi u prvom redu poučio narod po svom enciklopedijskom karakteru. Kada se kaže enciklopedijski karakter, znači da se časopis nije predodredio za samo jedno područje. Prvenstveno se odnosila na jezik i jezično znanje, ali se uključila i u druge sfere najviše zahvaljujući upravo Anti Kuzmaniću. Dapače, *Zora je dalmatinska* obuhvaćala brojna životna područja koja su narodu mogla na bilo koji način biti od koristi. Najvažnije od svega je bilo što je časopis tiskan na materinskom jeziku koji je bio blizak svim domaćim stanovnicima koji nisu razumjeli talijanski jezik i nisu mogli čitati novine na tom jeziku. Prije ovog revolucionarnog časopisa do njih nisu dolazile nikakve važne obavijesti jer su one bile objavljivane na drugim jezicima, smatranim više važnima. Tada su već prevladavale talijanske i dvojezične novine koje narod nisu poučavale nacionalnoj pripadnosti nego su novine zapravo bile sredstvo manjine da proklamira svoja stajališta i tako na svoju stranu privukli brojne pristaše. Kuzmanić je polako, ali sigurno, približio narodu neku drugu stvarnost ostajući u svemu izrazito ponizan i svjestan da narod ne može tako lako prihvatiti nove ideje nakon stoljetnog tuđeg utjecaja.

⁴⁵ J. ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, 152.

⁴⁶ J. ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, 167.

Smatrajući tako da se promjene u jeziku trebaju uvoditi polako, on svoj stav ne mijenja i ne prihvaća jekavicu kao što je to bio slučaj kod drugih njegovih suradnika. Smatra da se jezik treba reformirati postepeno i polako. Svoj stav ističe riječima da se *Zora još nije razmerznula ni od sniga otrešla. – Još hoće se do njezine jeseni!*⁴⁷, zato s jezikom, ali i s narodom treba ići polako i ništa se ne može preko noći. Postao je predmetom brojnih rasprava zbog stavova koji nisu prihvaćali pravopis, a ustrajali su na pučkom govoru. Zbog toga i Božidar Petranović, koji je prihvaćao narodni govor kao temelj, ali je smatrao da se jezik treba graditi i izgrađivati uz pomoć novih i pogodnijih riječi i jezičnih izraza, iznio neke kritike prema stajalištima Ante Kuzmanića. Na taj se način na Božidara Petranovića može gledati i kao na jezičnog purista jer on želi jezik podložiti strogim planovima. Pritom zamjera Kuzmaniću i upotrebu nekih, po njemu, gramatički nepravilnih i nepoželjnih oblika.⁴⁸

Njegova prednost kao preporoditelja je bila ta što se zalagao za materinski jezik (nazivajući ga slavo-dalmatinskim) koji je narodu pristupačan, a i sam je bio skroman čovjek iz naroda pa su ga ljudi puno lakše prihvaćali. Kao pučanin, bio je vrlo dobro upoznat sa životom čovjeka na selu i općenito u neimaštini. Upravo to se može i vidjeti u razdoblju kada Ante Kuzmanić nije bio urednik *Zore* nego drugi ljudi kojima je cilj bio pretapanje ideja iz kontinentalne Hrvatske u Dalmaciju i njihovo stapanje s istim. Kuzmanić na te ideje nije gledao tako i nije se slagao s njihovim stavovima.

4.3. PROGRAM *ZORE DALMATINSKE*

Prije svega Kuzmanićeva je svrha bila poučiti narod, ali isto tako mu i postepeno približavati ideju ujedinjenja i što je najvažnije zajedničkog jezika. Smatrao je da se nešto tako veliko ne može dogoditi preko noći i da neće biti općeprihvaćeno u čemu je bio u pravu. Svoj program Kuzmanić izlaže u već spomenutom pozivu narodu i kaže: *Čista naša sverha nije da se odma na visoko penjemo, i pišemo samo za mudre naše ljude koji su knjigu izučili, nego da radimo kako bi smo materinski jezik pokazali u pravoj svojoj odići i čistoći, kako su nam starenici naši ostavili.*⁴⁹ Daje joj naziv dalmatinska kao i drugim svojim časopisima, a sve s razlogom da istakne to ime koje se već stoljećima spominjalo, a nije se kosilo s drugim stajalištima: *Za nevolju sam svojoj Zori i Glasniku pridio Dalmatinsku pridivku, koja se*

⁴⁷ Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, 370.

⁴⁸ Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, 367-369.

⁴⁹ J. ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, 152.

*zakopitila u glavi i naših književnikah: spervice nije mi prosto bilo ni hervatski namisto ilirski pisati!*⁵⁰ Ovaj tekst pokazuje kako Ante Kuzmanić kroz svoje tekstove prvenstveno želi približiti domaći jezik i njegovu terminologiju. Cilj je bio da časopis istovremeno i pouči novim stvarima, ali i da ih uvjeri da se ne smiju sramiti svoga jezika koji domaće stanovništvo od milja naziva *naškim*. Jezika se nije trebalo sramiti, nego ga poticati i dičiti se njime. Tekst također sadrži i svojevrsnu kritiku na ostale časopise koji su svoje tekstove i radove limitirali na isključivo učeno stanovništvo. Učeno stanovništvo koje je bilo školovano pa i samim time imalo razumijevanje za neke posebne termine koji „običnom“ puku nisu bili ni poznati, a ni dostupni. Zato Kuzmanić piše *i da nas najlakše može razumiti staro i mlado, malo i veliko*⁵¹ kako bi istaknuo dostupnost Zore svima i da bi ukazao da svatko u narodu u ovom časopisu može pronaći nešto, odnosno barem maleni dio teksta, koji je upućen njemu i koji mu može biti na korist. Zora dalmatinska će *dicu gojiti*⁵² za nove naraštaje i poučiti: *ličiti se, čuvati i nastojati oko životine i blaga, zanata svakoga...*⁵³ Na taj je način, malim i šarolikim koracima Ante Kuzmanić htio približiti onaj glavni cilj *Zore dalmatinske*, a to je bio jezik. Ovim postepenim koracima on uključuje i djelovanje sve krugove ljudi. Stoga se on obraća malim ljudima, seljacima i radnicima Dalmatinskog sela i zagore kojima je jezik Zore bio dostupan. Taj jezik je bio sredstvo kojim su se oni koristili u svakodnevnoj komunikaciji, a zbog nesretnih događaja kroz godine je postao odbačen. Veliki je trud uložio i u stavljanje narodu u svijest da se njihov jezik može koristiti u svakoj društvenoj, socijalnoj i političkoj terminologiji te da nisu, dotada već naveliko poznat kao stručni jezik, latinski, ali i talijanski jezik, jedini podobni za korištenje van svakodnevne komunikacije. Ista se situacija odvijala i sjevernom dijelu zemlje gdje se tada pojačano nameću mađarski i njemački jezik kao viši nivo od materinskog jezika. 14. lipnja 1843. godine u Beču je odobreno tiskanje prvog broja *Zore dalmatinske*.⁵⁴ U časopisu Zori objavljeni su i prijevodi djela svjetskih imena poput Homera, Katula, Dantea Allighierija, Lamartinea i brojnih drugih.⁵⁵

U svom *Pridgovoru Zori dalmatinskoj* Ante Kuzmanić na neki način prenosi latinsku izreku - *Discardio populo nocet*, odnosno *Nesloga narodu škodi*. Time želi reći da se narod mora ujediniti i da ne smiju biti jedni protiv drugih jer se do istog cilja može doći samo zajedničkim radom, a ne pojedinačnim zaslugama: *Ako li se stanemo medju sobom kuditi, onda*

⁵⁰ A. KUZMANIĆ, *Ante Kuzmanića Poslanica Dalmatincima*, 21.

⁵¹ J.ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, 152.

⁵² *Isto*, 152.

⁵³ *Isto*, 152.

⁵⁴ *Isto*, 168.

⁵⁵ Tihomir MAŠTROVIĆ, "Kroatizam Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske", *Zadarska smotra*, 1995., 64.

chemo očitovati da ne tverdom temelju ne gradimo vech na perxini, pak che ruka najboljima klonuti.⁵⁶

Slika 2. Pridgovor Ante Kuzmanića *Zori dalmatinskoj*

(Izvor: Zora dalmatinska. Prva godina. 1844.)

4.4. PETAR PRERADOVIĆ U ZORI DALMATINSKOJ

Glavni autor u *Zori dalmatinskoj* bio je nedvojbeno pjesnik Petar Preradović koji je dugo godina surađivao s Antom Kuzmanićem. Preradović je objavio 28 svojih pjesama u časopisu, a u prvom izdanju 1. siječnja 1844. godine na naslovnoj je stranici objavljena njegova pjesma *Zora puca, bit će dana* (zbirka *Prvenci 1846.*)⁵⁷ koja je ne samo objavila izlazak novog časopisa nego je i objavila začetak novog doba i novih ideja u Dalmaciji.

⁵⁶ Isti, 66.

⁵⁷ Mihovil KOMBOL, "Zadar kao književno središte" *ZADAR zbornik*, (gl. ur. Jakša Ravlić), Zagreb 1964., 596.

Metaforično, zora koja puca donijet će novi dan za cijelu Dalmaciju kojoj je potrebno da se probudi iz stoljetnog sna. Pjesnik Petar Preradović, kao i Kuzmanić, u stihovima svoje budnice ističe kako se novi dan budi, a svoje mjesto pod suncem nalazi upravo u Dalmaciji, koju naziva slavnom, čime dodatno pojačava njenu važnost kroz povijest. Važno je spomenuti i da je Preradović veliki dio svoga života proveo u inozemstvu pod velikim austrijskim utjecajem pri čemu je njegov materinski jezik ostao prilično zanemaren što je kasnije, kada se nacionalni duh jasno probudio u njemu, sam sebi zamjerao te je počeo pisati na narodnom jeziku.⁵⁸ Jedan od glavnih ljudi koji su na neki način u njemu probudili taj duh koji je davno već u njemu zaspao bio je Ante Kuzmanić. Pjesnik je kasnije objavljivao u brojnim časopisima i ostao u narodu poznat kao jedan od glavnih pjesnika preporoda, a kada je počeo pisati na materinskom jeziku rekao je: *od to doba okrenuh leđa njemačkom i prihvatih se dušom i srcem narodnog pjesništva.*⁵⁹

Zora puca, bit će dana!

Okreni se k zlatnom vedru,

Slavna zemljo Dalmatinska:

Evo Zore u tvòm njedru,

Da odkrije zakopana

*Blaga tvoja - evo dana!*⁶⁰

Zora dalmatinska preporodila je Dalmaciju u svakom smislu. Poučila je narod domaćim vrijednostima i jeziku što je i bio glavni Kuzmanićev cilj. Časopis je dobio samo riječi hvale, a sadržaj je časopisa u narodu itekako probudio svijest i ponos da, iako odvojeni dugo godina, pripadaju jednom narodu, i Hrvati i dalmatinski Hrvati. Osim u Dalmaciji, *Zora* je imala utjecaja i u drugim hrvatskim krajevima te su u časopisu objavljivala brojna velika hrvatska imena poput Stanke Vraza, Ljudevita Vukotinića i Janka Draškovića, Mirka Bogovića, Stjepana Ivićevića, Ane Vidović, Paške Antuna Kazalija, Ante Starčevića, Mede Pucića i brojnih drugih. Imala je 746 pretplatnika i oko četrdeset suradnika koji su dali svoj doprinos da bi ona nastala i postigla svoj puni zamah.⁶¹

⁵⁸ "Petar Preradović", Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. – <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50197>

⁵⁹ J. ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, 168.

⁶⁰ Pjesma Petra Preradovića *Zora puca, bit će dana* objavljena u zbirci *Prvenci*.

⁶¹ M. KOMBOL, "Zadar kao književno središte", *ZADAR zbornik*, (gl. ur. Jakša Ravlić), 596.

4.5. SMJENA UREDNIKA U ČASOPISU

Problemi se u *Zori dalmatinskoj* javljaju kada pojedincima počinje smetati konstantna upornost Ante Kuzmanića u njegovim stajalištima. Bilo je i onih kojima je stalna borba oko pravopisa predstavljala smetnju, pa zato prestaju biti pretplaćeni na časopis. Ovo je uzrokovalo povlačenje Ante Kuzmanića na nekoliko godine. Period drugih urednika je, po nekima, trebao donijeti mir među sukobljenim stranama. Međutim, stvar je bila puno kompleksnija od toga. Nakon njegova uredništva, naslijedio ga je Petar Preradović nakratko tijekom 1844. godine, a zatim August Ivan Kaznačić 1845. godine koji je suprotno od Kuzmanića, prihvaćao druge ideje, van ikavice, što je utjecalo na prodaju časopisa, koja znatno opada, i samim time Kaznačićev odlazak. Nakon njega, *Zoru* uređuje Nikola Valentić 1846. godine koji u časopis uvodi Gajev pravopis što je izazvalo opće negodovanje i gotovi slom časopisa koji nakon toga i nije poživio još mnogo godina. Narodu je novi pravopis bio prilično dalek i neprihvatljiv pa se odlučuju na ukidanje pretplate. Uvođenjem novog, drugačijeg pravopisa i na stranicama lista Nikola Valentić govori u svoju obranu: *Da što bi smo? Jedni neće roščiće, drugi neće repiče: pak imamo toliko krivopisah, koliko jezikanah na svetu, koliko narečjah u Slavjanstvu, koliko različitih mnenjah medju pisaocah, koliko je deržavah baš da ne i gradovah!*⁶²

Slika 3. Objava pjesme Petra Preradovića u *Zori dalmatinskoj*

(Izvor: *Zora dalmatinska*. Prva godina. 1844.)

⁶² T. MAŠTROVIĆ, "Kroatizam Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske", *Zadarska smotra*, 66-67.

Dogodile su se razne polemike između svih urednika, ali nijedan nije mogao zamijeniti Antu Kuzmanića. Stoga se Ante Kuzmanić vraća na mjesto urednika časopisa 1846. godine kao jedini i najbolji izbor u promicanju ideja za koje se zalagala *Zora dalmatinska*. Razlog zašto se in vratio ležao je u tome što on najbolje poznaje narod i njegove stavove. Tako je postavši ponovno urednik, Ante Kuzmanić i dalje nastavio promicati svoja vjerovanja i ideje kao i prvi put kada je bio urednik časopisa. Njegovi stavovi nikad nisu bili sveopće prihvaćeni, ali je on bio otvoren za druga shvaćanja. On prihvaća da svi govore jezikom kojim žele, ali isto tako zauzvrat traži da se njima dopusti govoriti i pisati onako kako oni to žele.

4.6. ZADARSKI JEZIČNI KRUG

Kuzmanić je oko sebe stvorio snažan krug pristaša s kojima je zajedno radio na promicanju jezičnih ideja. Jedan od pojmova koje ističe Mile Mamić u svom članku *Kroatizam Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske* je upravo taj pojam *kroatizma*. On *kroatizam* objašnjava kao ideju kojoj su bili priklonjeni Ante Kuzmanić i njegovi istomišljenici okupljeni oko *Zore dalmatinske*, a suprotstavljeni su ilirskoj ideji i krugu oko Gaja, njegovog pravopisa i *Novina horvatskih, slavonskih i dalmatinskih*.⁶³ Skupina okupljena oko Ante Kuzmanića nikako nije prihvaćala ilirsku ideju i jugoslavensku ideju. Njihov cilj nije bio okupiti sve slavenske narode nego im je cilj bio da se Dalmacija spoji s ostatkom isključivo hrvatskih zemalja. Jedan od njegov važnih suradnika je bio Šime Starčević. Starčević je bio stric „oca domovine“ Ante Starčevića i veliki hrvatski jezikoslovac. Kao i Kuzmanić, zalaže se za upotrebu štokavske ikavice kao osnovice zajedničkog jezika, a Gajev pravopis naziva *rogatim verstopisom*.⁶⁴ Šime Starčević je jedino bio malo ekstremniji od Kuzmanića u svojim stajalištima. Dok je Kuzmanić bio barem malo otvoren za druge ideje, on to nije htio što pokazuje i njegova gramatika *Nova ričoslovica ilirička* koju je uredio po strogo ikavskim pravilima, a uz nju je izdao i još jednu gramatiku. Isticali su također, kao jedan od razloga da ikavica bude temeljna, da se ikavski govori u Dalmaciji, Slavoniji, ali i na područjima Bosne i Hercegovine te Vojne krajine gdje žive Hrvati.

Zajednica Kuzmanića, Starčevića i njihovih istomišljenika nazivala se zadarskim jezičnim krugom koji se u mnogo čemu, na jezičnom planu, podudarao, ali i razlikovao od zagrebačkog i riječkog jezičnog kruga. Kuzmanić i Starčević su utjecali na Antu Starčevića i

⁶³ T. MAŠTROVIĆ, „Kroatizam Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske“, *Zadarska smotra*, 62-63.

⁶⁴ J. ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, 170.

njegove kasnije iznesene nacionalne ideje te su utemeljili njegovo političko djelovanje. Koliko se Kuzmanić nije htio izložiti ideji o velikoj zajedničkoj zemlji ističe i ovaj njegov citat: *učverstimo našu Hrvatsku da joj se stalno humke poznaju; a ne slipački slivati se u jednu gerdobu nepoznatu; u onu nakazu Ilirsko-slovinsko-serbsko-jugoslavensku.*⁶⁵ Za njega je postojala samo jedna ideja koja je uključivala hrvatske narode, a svakako isključivala sve druge narode za čije su se ujedinjenje u svojim stavovima zalagali Ilirci. Zbog toga su ga i često drugi krivili za separatizam jer njegove ideje nisu ostavljale mjesto za bilo kakvo zajedništvo s drugim susjednim narodima.⁶⁶

4.7. KRAJ ZORE DALMATINSKE

Časopis *Zora dalmatinska* nailazio je na agresiju režima u monarhiji kao i svi drugi časopisi. Često izložena cenzuri i ukidanju te zabrane rada zbog ideja koje su se promicale. Ujedinjenje Dalmacije s ostatkom Hrvatske za vlast je uvijek bio kamen spoticanja jer su smatrali da bi tada došlo do stvaranja velike zajednice na širokom prostoru koja bi mogla zaprijetiti situaciji u cjelokupnoj zemlji. Također je problem bila i već spomenuta talijanska manjina koja je bila moćna, a koja bi ujedinjenjem i probijanjem domaćeg jezika izgubila svoj smisao. Manjina je odgovarala austrijskom dvoru, tako je problem bio kada bi se njihove ovlasti smanjile, vlast automatski gubi moć u tom kraju dok narodu raste svijest. Zbog velikog pritiska s dvora, ali i zbog sve češćih neslaganja *Zora dalmatinska* prestaje izlaziti 1849. godine kada Ante Kuzmanić postaje urednik drugog svog časopisa koji se zvao *Glasnik dalmatinski*.

Braća Battara su uvidjela da su nesuglasice sve izraženije i da je časopis izgubio svoj pravi smisao te da je postao poprištem *zaludne parbe od pravopisja*.⁶⁷ Zbog toga oni svoj časopis nakon godina rada i djelovanja ukidaju i gase. Iako se u početku činilo kako su *Novine horvatske* te koje bi trebale nositi identitet, *Zora* je postala broj jedan časopis koji nije ugledao slavu zbog Kuzmanićeve borbe za *dalmatinski pravopis*. Ipak se *Zori* ne može oduzeti ono što je postigla. Jedina je ona uspješno spojila sve hrvatske krajeve u zajedničko djelovanje, ali na planu pravopisa nikako nisu mogli pronaći zajednički jezik. Njenu ulogu više nikada, barem ne u tako skorom periodu, ni jedan drugi časopis nije mogao zamijeniti. Teško se nalazio bilo koji list koji bi se obraćao narodu na njegovom materinskom jeziku radi lakšeg razumijevanja.

⁶⁵ T. MAŠTROVIĆ, "Kroatizam Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske", *Zadarska smotra*, 75.

⁶⁶ Z. VINCE, "Ante Kuzmanić - u povodu 100. obljetnice smrti", *Jezik*, 97-98.

⁶⁷ Vjekoslav MAŠTROVIĆ, "Izdavačka djelatnost na hrvatskom jeziku u Zadru od 1800. do 1960.", *ZADAR zbornik*, (gl. ur. Jakša Ravlić), Zagreb 1964., 744.

Kasnije Kuzmanić u *Glasniku dalmatinskom*, ali i u rubrici *Književni dio* pokušava nastaviti tradiciju *Zore dalmatinske* što je bilo skoro pa nemoguće. Međutim, on nikada nije odustao. Kuzmanić je u svojim stavovima bio i ostao vrlo tvrdoglav i dosljedan kada se govori o jeziku i o njegovoj osnovici, ali su ga zbog toga tijekom njegova putovanja napustili neki koji su do tada s njime i surađivali.

Smatrajući da se ključ uspjeha krije u malim koracima, Ante Kuzmanić je u svojim stavovima, kao i na početku, ostao ustrajan do kraja svoga života i smrti. Može se reći da je on donekle za druge ljude bio i neshvatljiv. Njegova tvrdoglava upornost kosila se s tuđim stavovima koji su u nekoj mjeri bili i otvoreniji. Kuzmanić za razliku od njih nije bio otvoren za druge opcije koje su se pojavljivale u jeziku i na kraju je svojom ustrajnosti njegovo shvaćanje za druge postalo zastarjelo. Kroz godine koje su uslijedile nakon pretporoda i poroda na sceni su nastupile nove i mlade generacije koje su sukladno događanjima i duhu vremena prihvatile nove ideje koje su za njega ipak ostale daleke i nestvarne. Pokušao je i dalje provoditi svoje ideje kako bi ga mladi pratili, ali su svi njegovi pokušaji postali uzaludni.

5. ZAKLJUČAK

Pretpreporodno razdoblje u Dalmaciji obojeno je brojnim pokretima, časopisima i inicijativama od strane preporoditelja. Na području Dalmacije, prepreporodna je faza doživjela svoj potpuni uspjeh. Dalmacija u ovom razdoblju postaje pravi izvor iz kojeg su potekle brojne ideje. Vrlo je važna u tome uloga časopisa *Zora dalmatinska* koji je obilježio pretpreporodno razdoblje. Izlazi od 1844. godine do 1849. godine, a glavnu ulogu u njenom osnivanju imao je Ante Kuzmanić zajedno s braćom Battara, dok je Petar Preradović svojim vezama s kontinentalnim dijelom zemlje probio *Zori* put i u druge krajeve. Časopis je bio prvi hrvatski list koji je izlazio na području Dalmacije s ciljem prosvjećenja puka. Osim toga časopis je sadržavao i brojne druge, povijesne, zabavne i književne priloge. Raznolikim se prilozima pokušavalo naučiti narod, kojem škola nije bila dostupna, nekim novim i za život važnim vrijednostima.

Središnja ličnost pretpreporodnog razdoblja je bio preporoditelj Ante Kuzmanić rodom iz Splita. Kuzmanić se zalagao za štokavsku ikavicu kao osnovicu zajedničkog jezika koja je za njega bila temelj. Temelj koji je izgradila bogata književna baština. Unatoč njegovom trudu i radu, ikavica je ostala po strani i nije bila prihvaćena kao zajedničko središte jezika. Nažalost, njegov je rad često nepravedno zanemaren i zaboravljen. Teško se može zanemariti njegova uloga kao čovjeka koji se ohrabrio i pripremio veliki preporod, a istovremeno odgojio generacije mladih koji će kasnije dostignuti visoku razinu. Svojim radom je izučio brojne ljude približavajući im njihov materinski jezik za koji je znao da ima veliki potencijal. Nastojao je u narodu probuditi shvaćanje i važnost njihovog jezika kojeg se ne smiju sramiti i koji, baš kao i ostali veliki jezici, može biti podoban za velike stvari. U svojim člancima u *Zori dalmatinskoj* obuhvaća široku društvenu i životnu tematiku te pritom uvodi brojne nove termine na domaćem jeziku, stavljajući tako dotada rašireni talijanski jezik na margine. Piše o medicini, povijesti, botanici, etnografiji, astronomiji i brojnim drugim ljudskim djelatnostima. Gotovo da i nema područja kojeg se barem u jednom periodu svoga djelovanja nije dotaknuo.

Svojim trudom i zalaganjem Ante Kuzmanić stvara jezik koji nije dostupan samo užem krugu elite, nego i puku i prostom seljaku. Tako Kuzmanić narodu približava važnost njegova jezika, ali i pridonosi da se hrvatski jezik počne uvoditi, pa barem u dvojezičnoj upotrebi, jer je njime bilo puno jednostavnije komunicirati zbog njegove raširenosti u narodu. Tako on svojim djelovanjem dovodi do preporoda za koji je znao da je potrebna komponentna jezika. Bio je upoznat s prilikama u kojima se dovodi u pitanje ideja ujedinjenja i da će do njega doći dugogodišnjim trudom i radom, ali najvažnije zajedničkim jer je za njega zajedništvo vodilo ka

uspjehu. Ante Kuzmanić i *Zora dalmatinska* povezali su veliki hrvatski prostor u zajedničkom djelovanju za jedan cilj. Lik Ante Kuzmanića je često zaboravljen, ali njegov utjecaj se nikako ne može osporiti i zanemariti jer je njegovo djelovanje postalo uzorom brojnim kasnijim preporoditeljima u Dalmaciji, ali i šire.

LITERATURA

1. Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnog ideji*. Zagreb 2006., Srednja Europa
2. Vinko FORETIĆ, "Neki pogledi o Hrvatskog narodnom preporodu u Dalmaciji", *Dalmacija 1870*, (gl. ur. Dinko Foretić), Zadar 1972., Matica hrvatska
3. Mirko JAMNICKI DOJMI, "Zdravstveno-prosvjetiteljska misija Ante Kuzmanića na stranicama Zore dalmatinske", *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost* / [glavni urednik Josip Lisac]. - 44 (1995), 3/4 ; str. 217-239
4. Mihovil KOMBOL, "Zadar kao književno središte", *ZADAR zbornik (GEOGRAFIJA – EKONOMIJA – SAOBRAĆAJ – POVIJEST – KULTURA)*, Zagreb 1964., Matica hrvatska
5. Anatolij KUDRJAVCEV, "Ante Kuzmanić Diklić (1807-1879)", *Kulturna baština*, vol., br. 9-10, 1979, str. 110-112. <https://hrcak.srce.hr/163030>. Citirano 28.06.2023.
6. Ante KUZMANIĆ, *Ante Kuzmanića poslanica Dalmatincima*. Split 1861., Oliveti i Giovannicio
7. Josip LISAC, "Ante Kuzmanić i Fran Kurelac uz 200. obljetnicu Kurelčeva rođenja", *Čakavska rič*, vol. XXXIX, br. 1-2, 2011, str. 9-15. <https://hrcak.srce.hr/74927>. Citirano 29.06.2023.
8. Tihomir MAŠTROVIĆ, "Kroatizam Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske", *Zadarska smotra* 44/3-4 1995: str. 59-78
9. Vjekoslav MAŠTROVIĆ, "Uvođenje hrvatskog jezika u Dalmatinski sabor", *Dalmacija 1870*, (gl. ur. Dinko Foretić), Zadar 1972., Matica hrvatska
10. Vjekoslav MAŠTROVIĆ, "Hrvatska društva u Zadru (1848-1920)", *ZADAR zbornik (GEOGRAFIJA – EKONOMIJA – SAOBRAĆAJ – POVIJEST – KULTURA)*, Zagreb 1964., Matica hrvatska,
11. Vjekoslav MAŠTROVIĆ, "Izdavačka djelatnost na hrvatskom jeziku u Zadru od 1800. do 1960.", *ZADAR zbornik (GEOGRAFIJA – EKONOMIJA – SAOBRAĆAJ – POVIJEST – KULTURA)*, Zagreb 1964., Matica hrvatska

12. Šime PERIČIĆ, "Ante Kuzmanić kao povjesničar", *Zbornik u čast fra Karla Jurišića*. - Bibliografske bilješke uz tekst. *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja* = [acta Provinciae ss. Redemptoris Ordinis Fratrum Minorum in Croatia] / [glavni i odgovorni urednik, director principalis et responsabilis Hrvatin Gabrijel Jurišić]. - 25 (1993) ; str. 797-803
13. Mario PLENKOVIĆ, "Uloga Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske u stvaranju jedinstvenoga hrvatskog komunikacijskog prostora", Znanstveni skup o Zori dalmatinskoj, Zadar, 13-14.10.1994. - Bibliografija: 12 jed. *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost* / [glavni urednik Josip Lisac]. - 44 (1995), 3/4 ; str. 45-50
14. Jaroslav ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*, Zagreb 1990., Školska knjiga
15. Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1990., Nakladni zavod Matice hrvatske
16. Zlatko VINCE, "Ante Kuzmanić - u povodu 100. obljetnice smrti", *Jezik*, vol. 27, br. 4, 1979, str. 97-104. <https://hrcak.srce.hr/252172>. Citirano 28.06.2023.
17. Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. *Dalmacija: Stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.*, Zagreb 2021., Educa, nakladno društvo, d.o.o.

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1. Kip Ante Kuzmanića u Zadru - Dražen Krajcar: Ante Kuzmanić – vatreni pristaša ikavske štokavštine – 1807. (Izvor: Povijest.hr - <https://povijest.hr/nadanasnjidan/ante-kuzmanic-vatreni-pristasa-ikavske-stokavstine-1807/> (pristupljeno 30.6.2023. godine))

Slika 2. Pridgovor Ante Kuzmanića Zori dalmatinskoj: Izvor: Zora dalmatinska. Prva godina. 1844. - online izdanje

https://archive.org/details/zora_dalmatinska_1844/page/n395/mode/1up?view=theater

(pristupljeno 30.6.2023. godine)

Slika 3. Objava pjesme Petra Preradovića u Zori dalmatinskoj: Izvor: Zora dalmatinska. Prva godina. 1844. - online izdanje

https://archive.org/details/zora_dalmatinska_1844/page/n395/mode/1up?view=theater

(pristupljeno 30.6.2023. godine)

MREŽNI IZVORI

1. "Petar Preradović", Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. – <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50197> (lipanj, 2023.)

SAŽETAK

Tema ovog rada je Ante Kuzmanić i njegovo djelovanje u pretpreporodnom razdoblju na području Dalmacije. Početak ovog rada donosi prikaz teškog položaja Dalmacije koja je bila izložena čestim promjenama vlasti i ratovima na njenom području. Nakon toga pobliže su prikazane nacionalne ideje i njihovo buđenje na prostoru Dalmacije. Nacionalne ideje prodiru iz drugih europskih, ali i hrvatskih zemalja. Najveći dio ovog rada odnosi se na Antu Kuzmanića, njegov život i djelovanje kao velikog hrvatskog preporoditelja. Ante Kuzmanić je jedan od prvih preporoditelja i jedan od osnivača časopisa *Zora dalmatinska* koji počinje izlaziti 1844. godine. *Zora dalmatinska* je također bila i prvi časopis koji na širem području Dalmacije izlazi na hrvatskom jeziku te je otvoren za cijeli puk, a ne samo za one iz učenih krugova. Uloga ovog časopisa je bila pripremiti narod i otvoriti put preporodu. Osim preporoditeljskog, opisan je i Kuzmanićeve liječnički rad, kao i njegov položaj prijatelja naroda koji je nastojao, na sve načine na koje je mogao, pomoći i puku i jeziku.

Ključne riječi: *Ante Kuzmanić, pretpreporodno razdoblje, Dalmacija, Zora dalmatinska, jezično pitanje*

ABSTRACT

The subject of this paper is Ante Kuzmanić and his activities in the pre-revival period in Dalmatia. The beginning of this work presents the difficult situation of Dalmatia, which was exposed to frequent changes of governments and the wars in its territory. After that, national ideas and their awakening in the Dalmatian area are shown more closely. National ideas were penetrating from both European and Croatian countries. The major part of this paper refers to Ante Kuzmanić, his life and work as a great Croatian revivalist. Ante Kuzmanić was one of the first revivalists and one of the founders of the magazine *Zora dalmatinska*, which began publishing in 1844. *Zora dalmatinska* was also the first magazine in the wider area of Dalmatia to be published in the Croatian language and therefore was open to the entire population, not only for those coming from erudite circles. The role of this magazine was to prepare the people and pave the way for revival. Besides being a revivalist, Kuzmanić's medical work was also described, as well as his position of a friend to the people where he tried, in all the ways he could, to help both the people and the language.

Keywords: *Ante Kuzmanić, pre-revival period, Dalmatia, Zora dalmatinska magazine, language issue*

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Andela Bravić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce Povijest/Hrvatski jezik i književnost izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 22.09.2023.

Potpis

Andela Bravić

Izjava o pohrani završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (podcrtajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: ANDELA BRAVIĆ

Naslov rada: ANTE KUZMANIĆ U PRETPREPORODNOM RAZDOBLJU U DALMACIJI

Znanstveno područje: _____

Znanstveno polje: _____

Vrsta rada: ZAVRŠNI RAD

Mentor/ica rada:
prof. dr.sc. Marko Troglić

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

- a) rad u otvorenom pristupu
- b) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)

Split, 22.09.2023.

Potpis studenta/studentice: Andela Bravić